

Висновки Верховного Суду України

Висновки Верховного Суду України, викладені в постановах, ухвалених за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 355 Цивільного процесуального кодексу України, за II півріччя 2013 р.

Спори про право власності та інші речові права

1. Правила ст. 570 ЦК України про завдаток поширюються на випадки, коли договір було укладено, але одна зі сторін ухиляється від його виконання (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 25 вересня 2013 р. у справі № 6-82цс13*).

2. Власність у сім'ї існує у двох правових режимах: спільна сумісна власність подружжя та особиста приватна власність кожного з подружжя, залежно від якого регулюється питання розпорядження таким майном.

Підстави набуття права спільної сумісної власності подружжя (тобто перелік юридичних фактів, які є підставами виникнення права спільної сумісної власності на майно подружжя) визначені в ст. 60 СК України. За змістом цієї норми майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловіку на праві спільної сумісної власності.

Належність майна до спільної сумісної власності подружжя визначається не тільки фактом придбання його під час шлюбу, але й спільністю участі подружжя коштами або працею в набутті майна. Застосовуючи зазначену вище норму права та визнаючи право спільної сумісної власності подружжя на майно, суд повинен установити не тільки факт набуття майна під час шлюбу, а й той факт, що джерелом його набуття є спільні сумісні кошти або спільна праця подружжя.

Майно фізичної особи-підприємця, яке ним придбане й використовується в його підприємницькій діяльності з метою одержання прибутку, слід розглядати як його особисту приватну власність відповідно до ст. 57 СК України, а не як об'єкт спільної сумісної власності подружжя, який підпадає під регулювання статей 60, 61 за-

значеного Кодексу (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 2 жовтня 2013 р. у справі № 6-79цс13*).

3. У розумінні ч. 1 ст. 376 ЦК України самочинним будівництвом є не тільки новостворений об'єкт, а й об'єкт нерухомості, який виник у результаті реконструкції, капітального ремонту, перебудови, надбудови вже існуючого об'єкта, здійснених без одержаного дозволу місцевих органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування, розробленої та затвердженої в установленому порядку проектної документації, дозволу на виконання будівельних робіт від органів архітектурно-будівельного контролю, оскільки в результаті таких дій об'єкт втрачає totoжність із тим, на який власником (власниками) раніше отримано право власності.

Об'єкти нерухомого майна, до складу яких входять самочинно збудовані (реконструйовані, переплановані) об'єкти, не є об'єктами права власності (ч. 2 ст. 376 ЦК України), а тому не можуть бути предметом поділу (виділу) згідно з нормами статей 364, 367 ЦК України (*постанова судових палат у цивільних та у господарських справах Верховного Суду України від 4 грудня 2013 р. у справі № 6-130цс13*).

4. Згідно зі ст. 541 ЦК України солідарний обов'язок або солідарна вимога виникають у випадках, встановлених договором або законом, зокрема у разі неподільності предмета зобов'язання.

Відповідно до ч. 1 ст. 544 ЦК України боржник, який виконав солідарний обов'язок, має право на зворотну вимогу (регрес) до кожного з решти солідарних боржників у рівній частці, якщо інше не встановлено договором або законом, за вирахуванням частки, яка припадає на нього.

Суд касаційної інстанції залишив поза увагою те, що ч. 2 ст. 357 ЦК України застосовується тільки у разі, якщо розмір часток у праві спільної часткової власності не встановлений, та не врахував, що в інвестиційному договорі в кожного учасника частки визначені (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 11 грудня 2013 р. у справі № 6-133цс13*).

5. Відповідно до ст. 328 ЦК України право власності набувається на підставах, що не заборонені законом, зокрема із правочинів. Право власності вважається набутим правомірно, якщо інше прямо не випливає із закону або незаконність набуття права власності не встановлена судом.

Згідно зі ст. 1134 зазначеного Кодексу внесене учасниками майно, яким вони володіли на праві власності, а також вироблена у результаті спільної діяльності продукція та одержані від такої діяльності плоди і доходи є спільною частковою власністю учасників, якщо інше не встановлено договором простого товариства або законом.

Для майнових вкладів учасників договору, а також майна, яке буде створене (придбане) в результаті їхньої спільної діяльності, установлюється правовий режим спільної часткової власності.

Поділ майна, що є у спільній частковій власності учасників простого товариства, і спільних прав вимоги, які виникли в них, здійснюється в

порядку, встановленому ЦК України (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 18 грудня 2013 р. у справі № 6-104цс13*).

6. Право власності на житловий будинок набувається в порядку, який був чинним на час завершення його будівництва.

У 1957 р. питання набуття права власності регулювались Указом Президії Верховної Ради СРСР від 26 серпня 1948 р. «Про право громадян на купівлю і будівництво індивідуальних житлових будинків» та прийнятою відповідно до цього Указу постановою Ради Міністрів СРСР від 26 серпня 1948 р. «Про порядок застосування Указу Президії Верховної Ради СРСР від 26 серпня 1948 року «Про право громадян на купівлю і будівництво індивідуальних житлових будинків», в яких, зокрема, було визначено умови та правові наслідки будівництва.

Отже, за вказаними Указом і постановою підставою виникнення в громадянина права власності на житловий будинок був факт збудування ним цього будинку з додержанням вимог зазначених актів законодавства та прийняття будинку в експлуатацію.

Ці правові акти не пов'язували виникнення права власності на житловий будинок із проведенням його реєстрації (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 18 грудня 2013 р. у справі № 6-137цс13*).

Спори, що виникають із земельних правовідносин

1. Відповідно до ст. 116 ЗК України громадяни та юридичні особи набувають права власності та права користування земельними ділянками із земель державної або комунальної власності за рішенням органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування в межах їх повноважень, визначених цим Кодексом.

Повноваження органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо передачі земельних ділянок у власність або в користування передбачені ст. 122 ЗК України, відповідно до ч. 4 якої (у редакції, яка була чинною на час виникнення спірних правовідносин) обласним державним адміністраціям надано право передавати земельні ділянки на їх території із земель державної власності у власність або в користування у межах міст обласного значення та за межами населених пунктів для всіх потреб, крім випадків, визначених частинами 3, 7 цієї статті. Прийняття головою районної державної адміністрації розпорядження про пере-

дачу у власність відповідача земельної ділянки для будівництва та обслуговування житлового будинку за межами населеного пункту є перевищенням наданих законом повноважень (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 11 вересня 2013 р. у справі № 6-71цс13*).

2. Статтями 116, 118 ЗК України визначено підстави й порядок набуття громадянами і юридичними особами права власності та права користування земельними ділянками із земель державної або комунальної власності.

Державний акт на право приватної власності на землю видається на підставі рішення органу місцевого самоврядування або органу виконавчої влади, тому вирішення питання про правомірність видачі державного акта безпосередньо залежить від законності рішення, на підставі якого такий акт виданий, і дотримання вимог, передбачених земельним законодавством, зокрема статтями 116, 118 ЗК України (*постанови Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 18 грудня 2013 р. у справі № 6-104цс13*).

вої палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 18 вересня 2013 р. у справі № 6-92цс13; від 23 жовтня 2013 р. у справі № 6-93цс13).

3. Відповідно до змісту ст. 20 ЗК України надання (передача) земельної ділянки громадянам та юридичним особам відбувається згідно з її цільовим призначенням. Зокрема, громадянам для ведення особистого селянського господарства передаються у власність та надаються у користування землі, віднесені до категорії земель сільськогосподарського призначення (п. «а» ч. 3 ст. 22 ЗК України). Надання для цих потреб земель оздоровчого чи іншого призначення без зміни у встановленому законом порядку їх цільового призначення відповідно до п. «а» ст. 21 ЗК України є підставою для визнання таких рішень органів державної влади чи органів міс-

цевого самоврядування недійсними (постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 13 листопада 2013 р. у справі № 6-123цс13).

4. Виходячи з того, що відповідно до ст. 15 ЦК України та ст. 3 ЦПК України в порядку цивільного судочинства підлягає захисту саме порушене право, суд повинен установити, чи дійсно порушуються права орендодавців у зв'язку з відсутністю в договорах оренди умов, які передбачені ст. 15 Закону України від 6 жовтня 1998 р. № 161-XIV «Про оренду землі», визначити істотність цих умов, а також з'ясувати, у чому саме полягає порушення їхніх законних прав (постанови Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 25 грудня 2013 р. у справі № 6-78цс13; від 25 грудня 2013 р. у справі № 6-94цс13).

Спори щодо виконання зобов'язань

1. Однією з підстав розірвання договору за рішенням суду є істотне порушення стороною цього договору. Істотним є таке порушення стороною договору, коли внаслідок завданої цим шкоди друга сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при укладенні договору (абз. 2 ч. 2 ст. 651 ЦК України).

Оцінка порушення договору як істотного здійснюється судом відповідно до критеріїв, що встановлені зазначеною нормою. Вирішуючи питання про оцінку істотності порушення стороною договору, суди повинні встановити не лише наявність істотного порушення договору, але й наявність шкоди, завданої цим порушенням другою стороною, яка може бути виражена у вигляді реальних збитків та (або) упущеної вигоди, її розмір, який не дозволяє потерпілій стороні отримати очікуване при укладенні договору, а також установити, чи є справді істотною різниця між тим, на що має право розраховувати сторона, укладаючи договір, і тим, що в дійсності вона змогла отримати (постанова судових палат у цивільних та у господарських справах Верховного Суду України від 18 вересня 2013 р. у справі № 6-75цс13).

2. Умова попереднього договору про необхідність повернення авансу в разі неукладення основного договору є грошовим зобов'язанням, у разі невиконання якого застосовується положення ч. 2 ст. 625 ЦК України (постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 18 вересня 2013 р. у справі № 6-90цс13).

3. Договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну

або припинення цивільних прав та обов'язків (ч. 1 ст. 626 ЦК України).

Відповідно до ст. 525 ЦК України одностороння відмова від зобов'язання або одностороння зміна його умов не допускається, якщо інше не встановлено договором або законом.

Зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог — відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться (ст. 526 ЦК України).

Невиконання стороною договору зобов'язання протягом строку обігу облігацій до моменту підписання акта приймання-передачі об'єкта будівництва придбати додаткову кількість облігацій шляхом внесення на поточний рахунок емітента суми, яка дорівнює вартості додаткової площі, не позбавляє можливості іншу сторону вимагати відшкодування грошової суми вартості додаткової площі (постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 2 жовтня 2013 р. у справі № 6-77цс13).

4. У разі виникнення спору стосовно набуття майна або його збереження без достатніх правових підстав договірний характер спірних правовідносин виключає можливість застосування до них судом положень ч. 1 ст. 1212 ЦК України, у тому числі й щодо зобов'язання повернути майно позивачу (постанова судових палат у цивільних та у господарських справах Верховного Суду України від 2 жовтня 2013 р. у справі № 6-88цс13).

5. Закріплена в п. 10 ч. 3 ст. 20 Закону України від 24 червня 2004 р. № 1875-IV «Про житлово-ко-

висновки (постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 18 вересня 2013 р. у справі № 6-63цс13).

2. Відповідно до ст. 261 ЦК України початок перебігу позовної давності збігається з моментом виникнення у зацікавленої сторони права на позов.

Перебіг позовної давності за вимогами кредитора, які випливають з порушення боржником умов договору (графіка погашення кредиту) про погашення боргу частинами (щомісячними платежами), починається стосовно кожної окремої частини від дня, коли відбулося це порушення.

Позовна давність у таких випадках обчислюється окремо за кожним простроченим платежем.

У разі порушення боржником строків сплати чергових платежів, передбачених договором, відповідно до ч. 2 ст. 1050 ЦК України кредитор протягом усього часу — до встановленого договором строку закінчення виконання останнього зобов'язання — має право заявити в суді вимоги про дострокове повернення тієї частини позики (разом із нарахованими процентами — ст. 1048 ЦК України), що підлягає сплаті.

Несплачені до моменту звернення кредитора до суду платежі підлягають стягненню в межах позовної давності за кожним із платежів.

У разі встановлення в договорі різних видів цивільно-правової відповідальності за різні порушення його умов одночасне застосування таких заходів відповідальності не свідчить про недотримання положень, закріплених у ст. 61 Конституції України щодо заборони подвійної цивільно-правової відповідальності за одне й

те саме порушення (постанова судових палат у цивільних та у господарських справах Верховного Суду України від 6 листопада 2013 р. у справі № 6-116цс13).

3. Виходячи зі змісту статей 512, 514 ЦК України, ст. 378 ЦПК України, ст. 8 Закону України від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV «Про виконавче провадження» заміна кредитора у зобов'язанні можлива з підстав відступлення вимоги (цесія), правонаступництва (смерть фізичної особи, припинення юридичної особи) тощо й до нового кредитора переходять права первісного кредитора у зобов'язанні в обсязі і на умовах, що існували на момент переходу цих прав, у тому числі бути стороною виконавчого провадження шляхом подання ним та розгляду судом заяви про заміну стягувача (постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 20 листопада 2013 р. у справі № 6-122цс13).

4. Пункт 7 ч. 11 ст. 11 Закону України від 12 травня 1991 р. № 1023-XII «Про захист прав споживачів», яким кредитором забороняється вимагати повернення споживчого кредиту, строк давності якого минув, у системному зв'язку із самою ч. 11 ст. 11 зазначеного Закону стосується позасудового порядку повернення споживчого кредиту і спрямований на те, щоб установити судовий контроль за вирішенням таких вимог кредитодавця з метою захисту прав споживача як слабшої сторони договору споживчого кредиту (постанова судових палат у цивільних та у господарських справах Верховного Суду України від 20 листопада 2013 р. у справі № 6-126цс13).

Спори щодо забезпечення виконання зобов'язань

1. Згідно із ч. 1 ст. 598, ст. 599 ЦК України зобов'язання припиняється частково або у повному обсязі на підставах, встановлених договором або законом. Зобов'язання припиняється виконанням, проведеним належним чином.

Відповідно до ст. 629 ЦК України договір є обов'язковим для виконання сторонами.

Статтею 33 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» передбачено, що у разі невиконання або неналежного виконання боржником основного зобов'язання іпотекодержатель вправі задовольнити свої вимоги за основним зобов'язанням шляхом звернення стягнення на предмет іпотеки. Звернення стягнення на предмет іпотеки здійснюється на підставі рішення суду.

Наявність судового рішення про стягнення з боржника на користь кредитора заборгованості за кредитним договором не звільняє боржника від відповідальності за невиконання грошового

зобов'язання та не позбавляє кредитора права на отримання сум шляхом звернення стягнення на передане боржником в іпотеку нерухоме майно (постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 4 вересня 2013 р. у справі № 6-73цс13).

2. За змістом ч. 1 ст. 559 ЦК України підставою припинення поруки є такі зміни умов основного зобов'язання, здійснені без згоди поручителя, які призвели до збільшення обсягу відповідальності останнього, зокрема: підвищення розміру процентів; відстрочення виконання, що призводить до збільшення періоду, за який нараховуються проценти за користування чужими грошовими коштами; установлення (збільшення розміру) неустойки; встановлення нових умов щодо порядку зміни процентної ставки в бік збільшення тощо.

У зобов'язаннях, в яких беруть участь поручителі, збільшення кредитної процентної ставки

підприємницької діяльності—фізичної особи (виключення з реєстру суб'єктів підприємницької діяльності) її зобов'язання за укладеними договорами не припиняються, а залишаються за нею як фізичною особою, оскільки фізична особа не перестає існувати. Фізична особа — підприємець відповідає за своїми зобов'язаннями, пов'язаними з підприємницькою діяльністю, усім своїм майном.

Оскільки основне зобов'язання за кредитним договором не припинилося, то немає підстав для припинення й іпотеки (*постанова судових палат у цивільних та у господарських справах Верховного Суду України від 4 грудня 2013 р. у справі № 6-125цс13*).

7. Відповідно до ч. 1 ст. 37 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» іпотекодержатель може задовольнити забезпечену іпотекою вимогу шляхом набуття права власності на предмет іпотеки.

Згідно зі ст. 526 ЦК України зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно

до умов договору та вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог — відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться.

Виходячи з положень ч. 2 ст. 16 ЦК України, ч. 3 ст. 33, ст. 36, ч. 1 ст. 37 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» не виключається можливість звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом передачі іпотекодержателю права власності на предмет іпотеки в рахунок виконання забезпечених іпотекою зобов'язань за рішенням суду, оскільки цими нормами передбачено задоволення вимог іпотекодержателя шляхом набуття права власності на предмет іпотеки, яке ототожнюється зі способом звернення стягнення, якщо такий спосіб передбачено іпотечним договором (*постанова судових палат у цивільних та у господарських справах Верховного Суду України від 11 грудня 2013 р. у справі № 6-124цс13*).

Спори щодо визнання правочинів недійсними

1. Господарське товариство є власником майна, переданого йому учасниками у власність як вклад до статутного (складеного) капіталу (ст. 115 ЦК України, ст. 85 ГК України та ст. 12 Закону України від 19 вересня 1991 р. № 1576-XII «Про господарські товариства»).

Згідно з положеннями ст. 10 Закону України від 19 вересня 1991 р. № 1576-XII «Про господарські товариства» та ст. 116 ЦК України учасники господарського товариства мають право здійснити відчуження часток у статутному (складеному) капіталі товариства, цінних паперів, що засвідчують його участь у товаристві, у порядку, встановленому законом.

З моменту внесення грошових коштів до статутного капіталу господарського товариства вони є власністю самого товариства, зазначені спільні кошти (майно) подружжя втрачають ознаки об'єкта права спільної сумісної власності подружжя.

Право на компенсацію вартості частини коштів виникає в іншого подружжя лише щодо спільних коштів, а не статутного капіталу, до того ж лише в тому разі, коли спільні кошти всупереч ст. 65 СК України були використані одним із подружжя саме для внесення вкладу до статутного капіталу.

З огляду на положення статей 116, 147 ЦК України подальше розпорядження учасником товариства його часткою в статутному капіталі є суб'єктивним корпоративним правом такого учасника й відчуження ним на власний розсуд частки в статутному фонді не може вважатися викорис-

танням (відчуженням) спільного майна подружжя проти волі іншого подружжя та не в інтересах сім'ї.

У разі передавання подружжям свого майна для здійснення підприємницької діяльності шляхом участі одного з них у заснуванні господарського товариства це майно належить зазначеному товариству на праві власності, подружжя набуває відповідне майнове право, яке реалізується одним із подружжя (засновником) шляхом участі в управлінні товариством, а другий з подружжя набуває право вимоги виплати йому певних сум у разі поділу майна між подружжям.

Отже, учасник господарського товариства має право розпорядження належною йому часткою в статутному капіталі товариства без згоди другого з подружжя (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 3 липня 2013 р. у справі № 6-61цс13*).

2. Відповідно до ч. 2 ст. 583 ЦК України заставодавцем може бути власник речі або особа, якій належить майнове право, а також особа, якій власник речі або особа, якій належить майнове право, передали річ або майнове право з правом їх застави.

За змістом статей 1, 5 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» у редакції, яка була чинною на час укладення договору іпотеки, предметом іпотеки могли бути один або декілька об'єктів нерухомого майна за таких умов: нерухоме майно належить іпотекодавцю на праві власності або на праві господарського відання, якщо іпотекодавцем є державне або ко-

ресованою особою, права та законні інтереси якої порушено вчиненим правочином.

Відповідно до ст. 16 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» у редакції, яка була чинною на момент укладення оспорюваного договору іпотеки, передача в іпотеку об'єктів незавершеного будівництва здійснювалася шляхом передачі в іпотеку прав на земельну ділянку, на якій розташований об'єкт незавершеного будівництва.

Заборона та обмеження щодо передачі в іпотеку права на оренду земельної ділянки державної або комунальної власності для забудови були встановлені Законом України від 16 вересня 2008 р. № 509-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння будівництву» шляхом внесення змін до ст. 413 ЦК України та ст. 93 ЗК України. Цим нормам зворотної дії в часі не надано, а на момент укладення оспорюваного договору іпотеки (6 листопада 2007 р.) законодавством України таких обмежень не було встановлено.

Згідно із ч. 2 ст. 331 ЦК України право власності на новостворене нерухоме майно (житлові будинки, будівлі, споруди тощо) виникає з моменту завершення будівництва (створення майна). Якщо договором або законом передбачено прийняття нерухомого майна до експлуатації, право власності виникає з моменту його прийняття до експлуатації. Якщо право власності на нерухоме майно відповідно до закону підлягає державній реєстрації, право власності виникає з моменту державної реєстрації.

Вирішуючи спір за позовом особи, яка не була стороною оспорюваного правочину, суд касаційної інстанції, установивши, що на час укладення договору іпотеки право оренди земельної ділянки з розташованим на ній об'єктом незавершеного будівництва належало виключно приватному підприємству, дійшов помилкового висновку про те, що зазначений договір відповідно до вимог ст. 203 ЦК України є недійсним, оскільки на порушення статей 14, 16 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» і ст. 331 ЦК України укладений без згоди органу місцевого самоврядування та відповідної згоди іншого співвласника (*постанова судових палат у цивільних та у господарських справах Верховного Суду України від 11 вересня 2013 р. у справі № 6-69цс13*).

5. Аналізуючи зміст норм права: статей 177, 179, 181, 182, 186, 188, 190, 191 ЦК України, які визначають поняття речі як об'єкта цивільних прав, нерухомої речі, належність речі до подільної й неподільної залежно від можливості поділу або виділу частки з об'єкта нерухомого майна; ст. 66 Закону України від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV «Про

виконавче провадження» щодо підготовки та проведення прилюдних торгів; пунктів 2.1, 2.5, 3.7, 3.10 Тимчасового положення про порядок проведення прилюдних торгів з реалізації арештованого нерухомого майна (затверджено наказом Міністерства юстиції України від 27 жовтня 1999 р. № 68/5; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 2 листопада 1999 р. за № 745/4038), які визначають поняття «лот» як одиницю майна, що виставляється для продажу на прилюдних торгах (у справі, яка переглядалася, — це будівля гуртожитку як одиниця нерухомого майна загальною площею 6575,5 м²), слід дійти висновку про те, що об'єктом реалізації з прилюдних торгів могло бути нерухоме майно, яке є об'єктом цивільних прав (будівля, споруда, інші приміщення, земельна ділянка, підприємство як цілісний майновий комплекс (або його частина, виділена у встановленому законом порядку в окремий самостійний об'єкт власності)), а не його частина, яка не набула статусу об'єкта нерухомості в передбаченому законом порядку.

За таких обставин висновки суду про правомірність здійснення продажу з прилюдних торгів частин внутрішнього об'єму цієї будівлі (окремих кімнат, приміщень загального користування: коридорів, душевих) без вирішення питання щодо технічної можливості виділу в натурі цих часток з об'єкта нерухомого майна й набуття ними статусу об'єкта цивільних прав не можна визнати такими, що відповідають вимогам закону (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 18 вересня 2013 р. у справі № 6-76цс13*).

6. За загальним правилом ст. 215 ЦК України підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені частинами 1—3, 5 та 6 ст. 203 цього Кодексу.

Відповідно до ст. 216 ЦК України у разі недійсності правочину кожна із сторін зобов'язана повернути другій стороні у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення, зокрема тоді, коли одержане полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послугі, — відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування.

Згідно зі ст. 330 ЦК України, якщо майно відчужене особою, яка не мала на це права, добросовісний набувач набуває право власності на нього, якщо відповідно до ст. 388 цього Кодексу майно не може бути витребуване у нього.

Право особи, яка вважає себе власником майна, не підлягає захистові шляхом задоволення позову до чергового добросовісного набувача з

використанням правового механізму, встановленого статтями 215, 216 ЦК України. Норма ч. 1 ст. 216 зазначеного Кодексу не може застосовуватись як підстава позову про повернення майна, переданого на виконання недійсного правочину, яке було відчужене третій особі. Не підлягають задоволенню позови власників майна про визнання недійсними наступних правочинів щодо відчуження цього майна, які були вчинені після недійсного правочину.

У цьому разі майно може бути витребувано від особи, яка не є стороною недійсного правочину, шляхом подання вимог про позову з підстав, передбачених ч. 1 ст. 388 ЦК України (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 18 вересня 2013 р. у справі № 6-95цс13*).

7. Заставадодатком може бути власник речі або особа, якій належить майнове право, а також особа, якій власник речі або особа, якій належить майнове право, передали річ або майнове право з правом їх застави (ч. 2 ст. 583 ЦК України).

Аналіз положень ЦК України, Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» свідчить про те, що майнове право, що є предметом застави (іпотеки), — це обумовлене право набуття в майбутньому прав власності на нерухоме майно (право під відкладальною обставиною), яке виникає тоді, коли виконані певні, але не всі правові передумови, що є необхідними й достатніми для набуття речового права.

Виконання зобов'язань за інвестиційною угодою свідчить про вчинення дій, спрямованих на виникнення юридичних фактів, необхідних і достатніх для отримання права вимоги переходу права власності на об'єкт будівництва або набуття майнових прав на цей об'єкт.

Розпорядження цими правами будь-ким, крім особи інвестора або без його згоди на передачу майнових прав у заставу, порушує права інвестора й не відповідає вимогам ч. 2 ст. 583 ЦК України та ст. 5 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» (у редакції, яка була чинною з 23 лютого 2006 р. до 25 грудня 2008 р.) (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 25 вересня 2013 р. у справі № 6-70цс13*).

8. За правилами ч. 1 ст. 203 ЦК України зміст правочину не може суперечити цьому Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам.

Відповідно до ч. 1 ст. 215 ЦК України підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами)

нами) вимог, які встановлені частинами 1—3, 5 та 6 ст. 203 цього Кодексу.

Згідно з п. 6 ч. 1 ст. 6 Закону України від 12 липня 2001 р. № 2664-III «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» договір про надання фінансових послуг повинен містити розмір фінансового активу, зазначений у грошовому виразі, строки його внесення та умови взаєморозрахунків.

За положеннями ч. 5 ст. 11, ст. 18 Закону України від 12 травня 1991 р. № 1023-XII «Про захист прав споживачів» до договорів із споживачами про надання споживчого кредиту застосовуються положення цього Закону про несправедливі умови в договорах, зокрема положення, згідно з якими передбачаються зміни в будь-яких витратах за договором, крім відсоткової ставки. Продавець (виконавець, виробник) не повинен включати в договори із споживачем умови, які є несправедливими. Умови договору є несправедливими, якщо всупереч принципу добросовісності його наслідком є істотний дисбаланс договірних прав та обов'язків на шкоду споживача. Якщо положення договору визнано несправедливим, включаючи ціну договору, таке положення може бути змінено або визнано недійсним. Положення, що було визнане недійсним, вважається таким з моменту укладення договору.

Положення договору про споживчий кредит, які містять умови про зміни у витратах, зокрема щодо плати за обслуговування кредиту та плати за дострокове його погашення, є несправедливими, і це є підставою для визнання таких положень договору недійсними (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 25 вересня 2013 р. у справі № 6-80цс13*).

9. Вільне волевиявлення учасника правочину, передбачене ст. 203 ЦК України, є важливим чинником, без якого укладення договору оренди земельної ділянки неможливе. Своє волевиявлення на укладення договору учасник правочину виявляє в момент досягнення згоди з усіх істотних умов, складання та скріплення підписом письмового документа.

Реєстрація договору є адміністративним актом, тобто елементом зовнішнім щодо договору.

Прохання учасника правочину не здійснювати реєстрацію договору оренди земельної ділянки, волевиявлення на укладення якого він виявляв у момент досягнення згоди з усіх істотних умов, складання та скріплення підписом письмового документа, не є підставою для визнання договору недійсним у порядку, визначеному ч. 3 ст. 203 та ч. 1 ст. 215 ЦК України (*постанова Судової палати у цивільних справах*

Верховного Суду України від 18 грудня 2013 р. у справі № 6-127цс13).

10. Згідно із ч. 1 ст. 202 ЦК України правочин є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Відповідно до ч. 3 ст. 203 ЦК України волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі.

Як вольова дія, правочин являє собою поєднання волі та волевиявлення. Воля сторін полягає в їхній згоді взяти на себе певні обов'язки, вона повинна бути взаємною, двосторонньою і спрямованою на досягнення певної мети.

Відповідно до ч. 1 ст. 215 ЦК України підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені частинами 1—3, 5 та 6 ст. 203 цього Кодексу.

Згідно із ч. 1 ст. 638 ЦК України договір є укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов договору.

На підставі ст. 20 Закону України від 6 жовтня 1998 р. № 161-XIV «Про оренду землі» (у редакції, яка була чинною на момент виникнення правовідносин) укладений договір оренди землі підлягає державній реєстрації. Право оренди земельної ділянки виникає з дня державної реєстрації цього права відповідно до закону, що регулює державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень.

Відповідно до ст. 2 Закону України від 1 липня 2004 р. № 1952-IV «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» державна реєстрація речових прав на нерухоме майно — офіційне визнання і підтвердження державою фактів виникнення, переходу або припинення прав на нерухоме майно, обтяження таких прав шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, тобто реєстрацією є запис, фіксація фактів або явищ з метою обліку та надання їм статусу офіційно визнаних актів, внесення до списку або книги обліку.

Аналіз наведених норм дає підстави для висновку про те, що при вирішенні судом спо-

ру про визнання договору недійсним із підстав відсутності у сторони волі на його укладення правове значення має наявність такої волі на момент досягнення сторонами договору згоди в належній формі з усіх істотних умов договору, а не на момент його державної реєстрації. Моментом вчинення правочину слід вважати момент, коли сторони свого часу досягли згоди з усіх істотних умов.

Одностороння незгода сторони з реєстрацією раніше підписаного нею договору не може вважатися обставиною для визнання його недійсним із підстав, які передбачені ч. 3 ст. 203 та ч. 1 ст. 215 ЦК України (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 25 грудня 2013 р. у справі № 6-118цс13*).

11. Оскільки позов про розірвання договору довічного утримання та визнання права власності на квартиру за відчужувачем пред'явлено за життя останнього, факт його смерті до вирішення справи судом допускає правонаступництво у спірних правовідносинах, то судом обґрунтовано, відповідно до ст. 37 ЦПК України, залучено до участі у справі правонаступника відчужувача, до якого внаслідок розірвання договору довічного утримання згідно зі ст. 1218 ЦК України перейшли всі права та обов'язки відчужувача, що свідчить про відсутність порушення судом ст. 25 ЦК України.

Верховний Суд України визнав правильним висновок суду касаційної інстанції про те, що всупереч укладеному між сторонами договору відповідач як набувач майна не виконував зобов'язань щодо забезпечення позивача їжею, ліками, необхідною медичною допомогою та доглядом, а тому суди попередніх інстанцій обґрунтовано задовольнили позов відчужувача про розірвання договору довічного утримання, підтриманий правонаступником, та визнали право власності на спірну квартиру за спадкоємцем відчужувача за умови прийняття ним спадщини в установленому законом порядку (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 25 грудня 2013 р. у справі № 6-142цс13*).

Спори, що виникають із договорів банківського вкладу та банківського рахунка

1. Відповідно до ст. 1216 ЦК України спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців).

У зобов'язаннях, не пов'язаних з особою кредитора, смерть не призводить до припинення зобов'язань. У такому разі відбувається перехід прав і обов'язків (спадщини) від фі-

зичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб — спадкоємців.

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 512 ЦК України самостійною підставою заміни кредитора в зобов'язанні є правонаступництво.

Зобов'язання за договором банківського вкладу не є такими, що нерозривно пов'язані з особою вкладника, а тому в разі його смерті спад-

виключає його вини в невиплаті належних звільненому працівникові коштів та не звільняє роботодавця від відповідальності, передбаченої ст. 117 КЗпП України.

Нетривалий час роботи працівника на підприємстві й незначна частка заборгованості під-

приємства перед працівником у виплаті заробітної плати також не є підставою для звільнення роботодавця від зазначеної вище відповідальності (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 3 липня 2013 р. у справі № 6-64цс13*).

Спори щодо відшкодування моральної шкоди

1. При відшкодуванні моральної шкоди, завданої особі незаконними діями чи бездіяльністю працівників виконавчої служби, застосуванню підлягають положення законодавства про моральну шкоду, а саме: ст. 56 Конституції України, статті 23, 1167, 1173 ЦК України та ст. 11 Закону України від 24 березня 1998 р. № 202/98-ВР «Про державну виконавчу службу» (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 11 вересня 2013 р. у справі № 6-48цс13*).

2. Аналіз норм статей 1167, 1172, 1187, 1188 ЦК України дає підстави для висновку про те, що шкода (у тому числі моральна), завдана внаслідок дорожньо-транспортної пригоди з вини водія, який на відповідній правовій підставі керував автомобілем, що належить роботодавцю, відшкодовується власником (володільцем) цього джерела підвищеної небезпеки, а не безпосередньо винним водієм.

Положення статей 1187, 1188 ЦК України є спеціальними щодо статей 1166, 1167 зазначеного Кодексу, у зв'язку із чим перевага в застосуванні повинна надаватися спеціальним нормам.

За змістом ч. 2 ст. 1188 ЦК України обов'язок відшкодувати шкоду, завдану іншим особам (які не є власниками або володільцями транспортного засобу, наприклад пасажир транспортного засобу), покладається на власників (володільців) джерел підвищеної небезпеки, незалежно від їхньої вини (ч. 2 ст. 1187 ЦК України) (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 6 листопада 2013 р. у справі № 6-108цс13*).

3. Відшкодування моральної шкоди членом сім'ї працівника, який загинув унаслідок нещасного випадку на виробництві, здійснюється відповідно до положень ст. 1167, ч. 2 ст. 1168 ЦК України, а не на підставі норм Закону України від 23 вересня 1999 р. № 1105-XIV «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 13 листопада 2013 р. у справі № 6-120цс13*).

Спори, що виникають із правовідносин добровільного страхування

1. У разі настання страхового випадку за договором добровільного страхування наземного транспортного засобу в потерпілої особи виникає право або вимагати відшкодування шкоди від особи, винуватої в її заподіянні, або вимагати виплати страхового відшкодування від страхової компанії, з якою потерпіла особа уклала договір добровільного страхування автомобіля. У разі виплати страховою компанією страхового

відшкодування до неї у межах фактичних витрат від потерпілої особи переходить право вимоги до особи, відповідальної за завдані збитки (ст. 993 ЦК України). При цьому перебіг позовної давності не змінюється, і він обчислюється від дня настання страхового випадку (ч. 1 ст. 261, ст. 262 ЦК України) (*постанова судових палат у цивільних та у господарських справах Верховного Суду України від 25 грудня 2013 р. у справі № 6-112цс13*).

Спори, що виникають із житлових правовідносин

1. Оскільки у ст. 46 ЖК УРСР не встановлено строку, протягом якого особа, обрана на виборну посаду, коли це пов'язано з переїздом в іншу місцевість, повинна бути забезпечена житлом, то ця особа повинна бути забезпечена житлом після того, як будуть забезпечені житлом особи, які перебувають у списку осіб, що мають право на позачергове одержання житла раніше неї (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 2 жовтня 2013 р. у справі № 6-87цс13*).

2. У ст. 47 Конституції України зазначено, що кожен має право на житло. Ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду.

Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла (ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод).

Суд повинен надавати адекватне обґрунтування для відхилення аргументів сторін стосов-

но застосування відповідного законодавства та оцінку виселення в контексті пропорційності застосування такого закону (*постанова Су-*

дової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 13 листопада 2013 р. у справі № 6-115ц13).

Спори, що виникають зі спадкових правовідносин

1. Спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців). До складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті (статті 1216, 1218 ЦК України).

Відповідно до ст. 608 ЦК України зобов'язання припиняється смертю боржника, якщо воно є нерозривно пов'язаним з його особою і у зв'язку з цим не може бути виконане іншою особою. Зобов'язання припиняється смертю кредитора, якщо воно є нерозривно пов'язаним з особою кредитора.

Згідно зі ст. 1219 ЦК України до складу спадщини не входять права та обов'язки, що нерозривно пов'язані з особою спадкодавця, зокрема: особисті немайнові права; право на участь у товариствах та право членства в об'єднаннях громадян, якщо інше не встановлено законом або їх установчими документами; право на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; права на аліменти, пенсію, допомогу або інші виплати, встановлені законом; права та обов'язки особи як кредитора або боржника, передбачені ст. 608 цього Кодексу.

Відповідно до ст. 1058 ЦК України за договором банківського вкладу (депозиту) одна сторона (банк), що прийняла від другої сторони (вкладника) або для неї грошову суму (вклад), що надійшла, зобов'язується виплачувати вкладникові таку суму та проценти на неї або дохід в іншій формі на умовах та в порядку, встановлених договором.

Згідно із ч. 5 ст. 1061 ЦК України проценти на банківський вклад нараховуються від дня, наступного за днем надходження вкладу у банк, до дня, який передує його поверненню вкладникові або списанню з рахунка вкладника з інших підстав.

Тобто сторонами правовідносин за договором банківського вкладу є банк (боржник) і вкладник (кредитор). Оскільки зобов'язання банку виплачувати проценти на суму вкладу не пов'язане з особою вкладника, то у зв'язку зі смертю вкладника (кредитора) таке зобов'язання не припиняється. До спадкоємців вкладника переходить право на вклад у банку та проценти, нараховані на суму вкладу до дня фактичного повернення коштів (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 4 вересня 2013 р. у справі № 6-67ц13).*

2. Право на приватизацію квартири, що належить до державного житлового фонду, мають особи, які постійно проживають у цій квартирі. Для отримання права власності на житло особа повинна звернутись до відповідного органу приватизації з належно оформленою заявою, яка підлягає розгляду зазначеним органом у строк, передбачений чинним законодавством.

У тому разі, коли громадянин, який висловив волю на приватизацію займаної ним квартири, помер до прийняття компетентним органом рішення про приватизацію, але після збігу встановленого ч. 3 ст. 8 Закону України від 19 червня 1992 р. № 2482-ХІІ «Про приватизацію державного житлового фонду» строку, до його спадкоємців у порядку спадкування переходить право вимагати визнання за ними права власності на таку квартиру (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 11 грудня 2013 р. у справі № 6-121ц13).*

3. Відповідно до частин 1, 3 ст. 5 ЦК України акти цивільного законодавства регулюють відносини, які виникли з дня набрання ними чинності; якщо цивільні відносини виникли раніше і регулювалися актом цивільного законодавства, який втратив чинність, новий акт цивільного законодавства застосовується до прав та обов'язків, що виникли з моменту набрання ним чинності.

За змістом пунктів 4, 5 «Прикінцеві та перехідні положення» ЦК України 2004 р. відносини спадкування регулюються нормами цього Кодексу, якщо спадщина відкрилася не раніше 1 січня 2004 р. У разі відкриття спадщини до зазначеної дати (строк на прийняття якої закінчився до 1 січня 2004 р.) або якщо вона була прийнята хоча б одним із спадкоємців, до таких спадкових відносин застосовуються норми ЦК УРСР 1963 р.

Якщо спадщина у зв'язку зі смертю члена кооперативу відкрилася до 1 липня 1990 р., тобто до набрання чинності Законом СРСР від 6 березня 1990 р. № 1305-1 «Про власність в СРСР» (який згідно з Постановою Верховної Ради України від 12 вересня 1991 р. № 1545-ХІІ «Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР» підлягав застосуванню на території України до 15 квітня 1991 р. — часу набрання чинності Законом України від 7 лютого 1991 р. № 697-ХІІ «Про власність»), то відповідно до ст. 145 ЖК УРСР та п. 43 Типового статуту житлово-буді-

вельного кооперативу і пунктів 7, 55 Примірного статуту житлово-будівельного кооперативу відкривається спадщина не на квартиру, а на пай, який переходить до спадкоємців у порядку, передбаченому законом (статті 524—562 ЦК УРСР 1963 р.), а члени його сім'ї, які проживали разом з ним, зберігають право користування жилим приміщенням за умови вступу до кооперативу одного з них.

Спадкоємцям, які не користувались жилим приміщенням за життя спадкодавця, і спадкоємцям, що відмовились від подальшого користування ним, кооператив виплачує успадкований пай або його частку (частини 4, 5 п. 43 Типового статуту житлово-будівельного кооперативу).

Згідно зі ст. 15 Закону України від 7 лютого 1991 р. № 697-ХІІ «Про власність» член житлово-будівельного кооперативу, який повністю вніс пайо-

вий внесок за квартиру, надану йому в користування, з 1 липня 1990 р. набуває право власності на цю квартиру, тому в разі його смерті після зазначеної дати спадщина відкривається на квартиру.

За змістом ч. 1 ст. 17 Закону України від 7 лютого 1991 р. № 697-ХІІ «Про власність» кооперативна квартира набуває статусу спільної сумісної власності лише за умови внесення паю в житлово-будівельному кооперативі за рахунок спільних коштів члена цього кооперативу і членів його сім'ї, яким ця квартира надана. Інші особи права власності на пай та квартиру не набувають і можуть претендувати лише на відшкодування членом кооперативу коштів, наданих йому для внесення паю (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 18 грудня 2013 р. у справі № 6-138цс13*).

Спори у справах про захист прав споживачів

1. За змістом частин 1, 2, 10 ст. 20, ч. 2 ст. 30, частин 1, 2 ст. 32, ч. 1 ст. 33 Закону України від 15 вересня 1995 р. № 324/95-ВР «Про туризм» (у редакції, яка була чинною на момент виникнення спірних правовідносин), ч. 4 ст. 10 Закону України від 12 травня 1991 р. № 1023-ХІІ «Про захист прав споживачів», статей 610 і 611, ч. 5 ст. 653, ч. 1 ст. 901 ЦК України майнову відповідальність несе суб'єкт туристичної діяльності, який порушив законодавство в галузі туристичної діяльності при наданні туристичної послуги, порушив умови договору між туристом і суб'єктом туристичної діяльності з надання туристичних послуг та за вини якого замовнику (туристу) завдано збитків.

У разі встановлення судом фактів видачі туроператором ваучера, який є формою письмового договору на туристичне обслуговування, зміни туроператором в односторонньому порядку істотних умов договору на туристичне обслуговування та невжиття ним необхідних заходів про попередження туриста щодо такої зміни відповідальність за порушення істотних умов договору не може нести інший суб'єкт туристичної діяльності з надання туристичних послуг, ніж туроператор (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 3 липня 2013 р. у справі № 6-42цс13*).

Спори, що виникають із сімейних правовідносин

1. Статтею 57 СК України передбачено, що особистою приватною власністю дружини, чоловіка є: 1) майно, набуте нею, ним до шлюбу; 2) майно, набуте нею, ним за час шлюбу, але на підставі договору дарування або в порядку спадкування; 3) майно, набуте нею, ним за час шлюбу, але за кошти, які належали їй, йому особисто.

Згідно із ч. 3 ст. 368 ЦК України та ч. 1 ст. 60 СК України майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності.

Відповідно до ст. 61 СК України об'єктом права спільної сумісної власності подружжя може бути будь-яке майно, за винятком виключеного з цивільного обороту.

Об'єктом права спільної сумісної власності є заробітна плата, пенсія, стипендія, інші доходи, одержані одним із подружжя.

Установивши, що подружжя займалося підприємницькою діяльністю, за спільні кошти чоловік і дружина купили житловий будинок із надвірними спорудами, який згодом знесли, а на цьому місці спільно побудували магазин із кафе-баром, в якому працювали, суд дійшов обґрунтованого висновку про визнання спірної будівлі магазину спільною сумісною власністю подружжя (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 11 вересня 2013 р. у справі № 6-56цс13*).

2. Оскільки зобов'язання зі сплати аліментів має періодичний характер і повинно виконуватися щомісяця, то при розгляді спорів про стягнення на підставі ч. 1 ст. 196 СК України пені від суми несплачених аліментів суд повинен з'ясувати розмір несплачених аліментів за кожним із цих періодичних платежів, установити строк, до

